

Daniela Ryšavá
UČO: 14749

Metodologický seminář
Prof. Petr Mareš

Výzkumný projekt: Způsoby vyjadřování, udržování a re-formování identity u českých emigrantů ve Skandinávii

Identita není stabilní, ale vzniká jako reflexivní proces vnímání sebe sama, zohledňující také očekávání a představy druhých. Jako teoretický koncept lze identitu analyzovat ve třech dimenzích, psychologické, sociální a kulturní, které spolu velice úzce souvisí. Svoji identitu si jedinec konstruuje podle vlastních hodnot a představ, neustále si však svá rozhodnutí ověřuje a potvrzuje u ostatních členů skupiny (společnosti).

Co se děje s identitou, odejde-li jedinec ze „své“ skupiny, jakým způsobem se mění a jaké faktory mají na její změnu vliv? V české společnosti touto zkušeností prošli emigranti. Ve svém výzkumu chci zjistit odpověď na otázku *Jaké jsou způsoby vyjadřování, udržování a re-formování identity u českých emigrantů ve Skandinávii?* Ve svém projektu chci přiblížit životní osudy emigrantů, problémy, s nimiž se museli vyrovnávat; porozumět důvodům napětí, které existuje mezi českou společností a krajinou ve světě a přispět k jeho zmírnění. Volba na Skandinávské země padla za prvé proto, že životní styl v těchto zemích byl, a je výrazně odlišný od situace v české (československé) společnosti, přesto lze mezi nimi najít společné rysy. Druhým, praktickým důvodem je fakt, že mám již kontakty na některé emigranty žijící ve Skandinávii, což by mohlo zjednodušit realizaci výzkumu. Teoretickým cílem práce pak je popsat proces, během něhož dochází k re-formování identity v nové společnosti a zjistit, jakými způsoby a proč je pak tato identita (příp. identita původní) udržována a předávána další generaci. Předmětem výzkumu pak bude analýza procesu změny vyjadřované identity, především s ohledem na identitu sociální.

Emigranti po roce 1968 odcházeli z různých důvodů. Předpokládám, že různá motivace k opuštění české společnosti a odlišná očekávání od života v jiné společnosti (na Západě) ovlivňovalo hodnocení dosavadní identity na straně jedné a vnímání „nové“ společnosti a sociální integraci na straně druhé. *Emigrace* je definována jako přestěhování do jiného místa, ať již nucené či dobrovolné, trvalé nebo dočasné. Odejít pro jedince znamená opustit známé prostředí, tedy i prostředí, v němž je on znám, což narušuje jeho sociální identitu. Jelikož do značné míry dochází k znehodnocení dosavadních zkušeností a vědění (představ) o fungování

společnosti; je v novém prostředí nezbytné seznámit se s odlišnými pravidly sociální organizace, s novými lidmi, jejich očekáváními, uznávanými hodnotami a normami. Změna prostředí je samozřejmě provázena často i psychickými problémy, pocity nejistoty, frustrací. Ačkoli tomuto tématu nebude dále věnována přímá pozornost, bude stát v pozadí.

K rozhodnutí emigrovat vedou různé motivy, nejčastěji jsou uváděny ekonomické, politické příčiny (pak se mluví o exulantství). Českou, resp. československou společnost postihlo několik vln emigrací a reemigrací. Po první světové válce se vracela řada Čechů hlavně z Rakouska, po 2. světové válce z Rumunska, z Volyně, tedy z oblastí východní Evropy. Největší emigrantské vlny vypukly v letech 1938, 1948, 1968, byly však odlišně motivované, jinak početné a sociálně strukturované a měly specifické politické a sociální důsledky (Velký sociologický slovník). Ve své práci se budu soustředit na emigraci probíhající po roce 1968. Před tím je však nutné se zastavit u významu emigrace v českém kontextu.

Možnost odstěhovat se patří mezi jednu ze základních lidských svobod (ne tak již přistěhování, jak říká Jaroslav Hutka (in: Hvižd'ala, 1992)). Postoj k emigraci nevyplývá pouze z existujícího politického systému v dané společnosti, ale také na převládající ideologii národa. *Liberalismus*, který zdůrazňuje individualismus a osobní autonomii, může vnímat emigraci jako soukromou záležitost. Naopak *kolektivistické ideologie*, jakými jsou socialismus a nacionalismus jsou, konstruuji emigraci jako morální problém. V českém prostředí byla emigrace zradou, a to jak v očích vlády (zrada vlasti, národa, socialismu), tak i pohledem oponentů komunistického režimu. Opuštění celku, jehož je člověk organickou součástí, bylo hodnoceno jako morálně zavrženíhodný čin. „*Skličená atmosféra, která obklopovala 'problém emigrace' v disidentských kruzích v Československu, mezi českými emigranty a při vzájemné diskusi obou těchto skupin, a dlouhodobost tohoto problému – jasně vnímaného jako problém morální – byly výsledkem protichůdnosti současně přijímané ideje univerzálních lidských práv a specifického pojetí českého nacionalismu.*“ (Holý, 1996:65).¹

Negativní postoj české veřejnosti k emigraci, resp. k emigrantům se naplno projevil po roce 1989, kdy se začali vracet do ČR. Jejich nečekaně kritický pohled na českou společnost, provázený neochotou se ve „své vlasti“ usadit natrvalo a vyjadřováním sympatií ke státu, který přijali za vlastní, odporuje českému pojetí národní identity. „*Většina české společnosti*

---

¹ Na tomto místě je třeba zmínit, že Holý sám se v roce 1972 rozhodl nevrátit do Československa a usadil se v Belfastu.

pohlíží na české reemigranty s despektem, jako na lidi, kteří byli na Západě neúspěšní (neboť jinak by se přece nevraceli!), anebo až s patolízalskou oddaností, pokud přivázejí peníze a kontakty na Západ. Ani v jednom případě však navrátilci netvoří onen most mezi Východem a Západem, dokonce ani lávku, neboť je jim vyčítáno, že neznají poměry v české společnosti za komunistické vlády, protože tu nežili.“ (Nešpor, 2003:10).

Zdá se, že neporozumění mezi těmi, kteří odešli a těmi, kdo zůstali, má svůj kořen ve vztahu Čechů ke svému národu a národnosti. Jako příslušník českého národa se mohu snažit kriticky pohlížet na postoj české společnosti k emigrantům, ovšem abstrahovat od vlastní národní identity dost dobře nemohu. Proto by mohlo být snadnější zajímat se o situaci, kterou museli emigranti po svém odchodu z Československa projít a vidět tak jejich výpovědi a postoje v jiném světle. Ptám se tedy, jak se čeští emigranti vyrovnávali s odchodem (exilem), jaké strategie volili k přežití v novém prostředí a co život v cizí společnosti znamenal pro jejich identitu. Objevuje se tu několik dílčích témat, která jsou pro vymezení tématu práce klíčová.

Je to především proces *sociální integrace*. V jeho základu stojí předpoklad, že jedinec či skupina se mohou stát organickou součástí nové společnosti nebo zůstat na jejím okraji; v každém případě však musí změnit některé své hodnoty a postoje, chtějí-li v ní (pře)žít. Míra sociální integrace se úzce váže na identitu, a to jak na její osobní dimenzi, tak na sociální a kulturní. Emigranti se nutně museli vyrovnávat s otázkou vztahu ke své vlasti, resp. k vlasti, jak si ji zachovávali ve svých představách. *Národ* může být chápán jako sociální, ekonomické či politické uskupení; různá pojetí kladou důraz na jeho institucionální povahu nebo naopak na kulturní základ. „*Národnost*“ tak vyvolává představu o původu konkrétního jedince, jeho jazyk, zvyky, životní zkušenost; lze ji vnímat jako součást kulturní dimenze identity. Ovšem ve chvíli, chce-li jedinec vyjádřit subjektivní vztah k domácí společnosti, používá termíny „*vlast*“, „*domov*“. Ukazují vnímání sociální identity na úrovni sociálních vztahů, především primárních a sekundárních skupin, mají i psychologické konotace. Proto bude důležité tyto pojmy od sebe analyticky oddělit a pokusit se je charakterizovat. Integrace do nové společnosti může být více či méně úspěšná v souvislosti s kulturní – národní identitou a jejími odlišnostmi, avšak pozorovat ji můžeme pouze na konkrétních vztazích.

Proces sociální integrace bývá charakterizován různými pojmy podle míry a způsobu začlenění do nové společnosti. Již ve své práci „*Polský sedlák v Americe*“ Znaniecki (1927) diskutuje problém *adaptace*. Tvrdí, že jedinec není schopen pojmout všechny aspekty prostředí, v němž se pohybuje, ale poznává je na základě selekce zkušeností. Skutečnost, že

člověk zná pouze omezené množství sociálních faktů, které jsou ve společnosti známé (často pak jen v jedné její části, např. třídě) je dáno externími limity. K těmto se přidávají limity interní, tedy temperament, subjektivní zájmy, které ovlivňují to, co člověk zahrne do svého „*common sense*“. Adaptace individua na prostředí je tedy důkazem, že své prostředí zná. Standardní úspěch adaptace je však subjektivní, různý. Znaniecki charakterizuje dva znaky různých proporcí adaptace: kontrolu nad prostředím a požadavky, které tato kontrola uspokojuje. Adaptace může být úspěšná díky široké kontrole nebo omezeným požadavkům a logicky pak řešením neúspěšné adaptace je zlepšit kvalitu kontroly nebo omezit požadavky.

Výzkumnému problému, tak jak zde byl stručně vymezen, nejlépe vyhovují kvalitativní metody, jelikož právě *posláním kvalitativního výzkumu je porozumění lidem v sociálních situacích*. (Disman, 1993:289). Sběr dat bude využívat techniku kvalitativního interview (nestandardizované, hloubkové rozhovory s biografickými a narativními prvky) a doplněn bude analýzou dokumentů. Dotazováni budou lidé, kteří emigrovali do Skandinávských zemí mezi lety 1968 – 1980, příp. jejich děti, pokud nějaké měli. Deklarovaná identita další generace ukáže do jaké míry rodiče reformovali svoji identitu, resp. přijali novou. K navazování kontaktů a následnému výběru respondentů bude použita technika sněhové koule tak, aby byly zastoupeny různé typy zkušeností (např. podle věku, důvodu emigrace, vztahu k české společnosti, subjektivního hodnocení integrace do „nové“ společnosti atd. Velikost vzorku bude 20 - 25 respondentů. Jako kontrastní názor budou vedeny rozhovory i s lidmi, kteří sice neemigrovali, ale s emigranty v zahraničí přiházejí dlouhodoběji do styku. Jedná se o lidi, kteří se do zahraničí odstěhovali po roce 1989 z osobních důvodů nebo v zahraničí delší dobu pracují. Tyto rozhovory nebudou sloužit jako rovnocenný protipól výpovědím emigrantů, spíše mají ukázat, do jaké míry jsou životní styly emigrantů a „neemigrantů“ odlišné, jaké představy Češi o životě emigrantů mají a jak vnímají jejich identitu, a zda je tedy změna identity spíše subjektivním pocitem jednotlivce nebo je pozorovatelná i jeho okolím.

Při realizaci výzkumu a analýze dat budu vycházet z pozic interpretativní sociologie a sociologie vědění. Pojem *intepretace* chápu v kontextu interpretativní sociologie, tedy jako termín označující, jak aktér (účastník sociálního života) rozumí tomu, co dělají jiní lidé, co jiní lidé vytvořili, jak rozumí objektům sociálního světa, především jazyku a symbolům a všemu ostatnímu, co jej obklopuje a s čím přichází do styku. Výzkum bude tedy motivován

snahou zjistit, kdo byli lidé, kteří emigrovali, jak svoji životní zkušenost hodnotili a kým se díky ní stali, podle vlastního názoru.

Harmonogram:

1. – 3. semestr: sběr literatury, teoretické ukotvení projektu, metodologické vyjasnění, navazování prvních kontaktů a domluva pobytu v zahraničí
4. semestr – sběr dat
5. a 6. semestr – analýza a interpretace dat, dokončení projektu

Související literatura:

Berger, P.L., Luckmann, T. 1999. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Castels, S., Davidson, A. 2000. *Citizenship and Migration. Globalization and the Politics of Belonging*. London. Macmillan Press.

Disman, M. 2000. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.

Gál, F. 1998. *O jinakosti*. Praha. G plus G.

Geertz, C. 2000. *Interpretace kultur*. Praha: SLON.

Gellner, A. 1993. *Národy a nacionalismus*. Praha: Hříbal.

Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.

Giddens, A. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.

Goffman, E. 2003. *Stigma. Poznámky o způsobech zvládnutí narušené identity*. Praha: SLON.

Grew, R. Hroch, M.(ed.). 2003. „Konstrukce národní identity“. In: *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha: SLON.

Hetherington, K. 1998. *Expressions of Identity*. London: SAGE Publications.

Holý, L. 2001. *Malý český člověk a velký český národ*. Praha: SLON.

Jenkins, R. 1996. *Social Identity*. London: Routledge.

Nešpor, Z.R. 2002. *Reemigranti a sociálně sdílené hodnoty*. Praha. Sociologický ústav AV ČR.

Petrusek. 2000. *Sociologické směry, školy, paradigmaty*. Praha: SLON.

Silverman David. 2000. *Doing Qualitative Research*. London: Sage.

Strauss, A., Corbinová, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Postupy a techniky metody zakotvené teorie. Boskovice: Nakladatelství Albert.

Thomas, W.I., Znaniecki, F., 1927. *The Polish Pasant in Europe and America*. New York. Alfred A.Knopf.